

Михайло Андрейчин

**НТШ: 150 РОКІВ НА СЛУЖБІ
УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ**

Ініціаторами створення Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) 150 років тому були видатні вчені та громадські діячі з України, що тоді належала російській імперії, та Галичини, яка була в складі Австро-Угорської імперії. На противагу росії, Австро-Угорщина відзначалася ліберальним ставленням до українства, і це дало змогу відкрити товариство саме у Львові. До такої дії передову українську інтелігенцію спонукала жорстка русифікаторська політика царської росії стосовно українського народу. На початку ХХ ст. НТШ фактично вже виконувало функції неформальної Української академії наук в умовах бездержавности народу.

Статут нового товариства, який склали громадсько-культурний діяч і педагог Дмитро Пильчиков та науковець й політик Михайло Драгоманов, було затверджено 11 грудня 1873 р. в Галицькому намісництві, що згодом послужило підставою вважати цю дату днем заснування нового товариства. Першим головою обрали львівського громадсько-культурного діяча, доктора права Корнила Сушкевича. Члени товариства зобов'язувалися сприяти розвитку руської, тобто української, словесности шляхом видання книг і часописів. Для цього 1876 р. було придбано друкарню.

Певною мірою це була відповідь на Емський указ російського царя про заборону друкувати українські книжки в росії та завозити їх з інших країн. У друкарні за наступні 18 років було видано понад 920 книжок наукового, науково-популярного, художнього та навчального змісту. Почав регулярно виходити всеукраїнський літературно-науковий часопис «Зоря».

На 1892–1913 рр. припав розквіт НТШ, аж до Першої світової війни. Чи не найбільше до розвитку товариства долучилися його голова Михайло Грушевський, голова філологічної секції Іван Франко та секретар НТШ Володимир Гнатюк. Як писав авторитетний український бібліограф й історик Володимир Дорошенко, «Грушевський, Франко і Гнатюк — це були три кити, що на них стояло Наукове товариство імені Шевченка».

Тоді було закладено матеріальну, фінансову та видавничу бази НТШ, зокрема у Львові куплено два будинки, відкрито палітурню та книгарню, побудовано Академічний дім для студентів, започатковано іменні грошові фонди. Варто зазначити, що австрійська влада щороку фінансувала діяльність НТШ із державного та місцевого бюджетів, надходили також значні кошти за реалізацію друкованої продукції, особливо шкільних підручників і популярних видань. Фінансова підтримка надходила й від меценатів.

До основних досягнень зазначеного періоду треба віднести заснування у 1892 р. та подальший систематичний випуск періо-

дичного видання «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», всього було випущено 114 томів. Виходили також журнали та книги.

На початку Другої світової війни багато членів НТШ виїхали в інші країни або були мобілізовані, деякі згодом загинули на фронті чи опинилися в російському полоні. Під час окупації Львова російським військом (вересень 1914 — червень 1915) Виділ (президія) товариства перебував у Відні й фактично не працював. У Львові було зачинено книгарню та бібліотеку, конфісковано друкарню. Академічний дім окупанти перетворили в казарму, відповідно було втрачено значну частину архіву, в тому числі рідкісні видання та рукописи майбутніх книг і важливі документи, якими російські вояки в холодні місяці опалювали приміщення.

Паралельно посилювалися гоніння царської влади проти українських діячів по всій Україні, дехто був ув'язнений. Так, М. Грушевського, який 1913 р. зі Львова переїхав до Києва, заарештували й вислали до Казані. Деякі діячі НТШ померли за умов матеріальної скрути та хвороб, наприклад Іван Франко, або насильницьким способом були вивезені до Сибіру, як-от Володимир Охримович.

У міжвоєнний період польський уряд, який прийшов на зміну австро-угорському, заборонив товариству видавати підручники для українських шкіл, що суттєво зменшило надходження го-

тівки за реалізацію друкованої продукції. Упереджене ставлення поляків до НТШ явно збільшилося під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. і після неї.

Опісля вимушеного відступу Української галицької армії в липні 1919 р. за Збруч значно посилилася полонізація Галичини. Навчання у Львівському університеті імені Яна Казімежа було повністю переведено на польську мову, окремі українські професори втратили посади. Багаторазові спроби української громадськості легальним способом створити свій університет були безуспішними. За таких умов у Львові почали з'являтися українські студентські гуртки та курси. Викладачами були переважно доктори наук і магістри з НТШ, які навчали безоплатно. У 1920 р. відбувся перший прийом студентів на філософський, правничий і медичний факультети, а в липні наступного року на їх базі було створено Львівський таємний український університет. Ректором цього невизнаного Польщею вищого навчального закладу обрали педагога та літературознавця, доктора філології Василя Щурата, проректором — професора медицини Мар'яна Панчишина, обоє були дійсними членами НТШ. В. Щурат ще й тоді очолював це товариство. Паралельно діяв також український навчальний заклад — Львівська політехніка. Варто зазначити, що навчання в цих закладах визнало багато європейських країн, немало студентів згодом продовжили студії в Німеччині, Австрії та Чехословаччині. На жаль, у 1926 р. Львівський таємний університет під

тиском польської влади був змушений припинити свою діяльність.

З-поміж когорти дійсних членів НТШ, обраних до 1940 р., було 34 уродженців Тернопільської області. Кожний із цих вчених зробив вагомий внесок у розвиток науки, досягнення багатьох отримали світове визнання. Із плином часу, вже після проголошення в 1991 р. державної незалежності України, три тернопільські національні університети отримали імена уродженців Тернопільщини, дійсних членів НТШ — Івана Горбачевського, Володимира Гнатюка та Івана Пулюя. З 1993 р. у смт. Велика Березовиця діє Вища духовна семінарія імені Патріарха Йосифа Сліпого.

Немало сил і часу науковій праці та національній освіті українців віддав славетний предстоятель Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) Андрей Шептицький (1865–1944). У 1905 р. Митрополит Андрей створив церковний музей у Львові, а в 1921-му відкрив Українську історико-церковну місію в Римі з метою пошуку, копіювання та підготовки до публікації документів ватиканських і римських архівів, які стосувалися України. А ще 1928 р. створив греко-католицьку Богословську академію у Львові, що на той час була єдиним у Польщі українським вищим навчальним закладом. У тяжкі роки пацифікації та осадництва, тобто польської колонізації Галичини, Андрей Шептицький звернувся до професійного археолога Ярослава Пастернака з пропо-

зицією віднайти нашу святиню — Собор Успіння Пресвятої Богородиці в Галичі й профінансував всю майбутню роботу в цьому напрямку. І Ярослав Пастернаку це вдалося, що, своєю чергою, пробудило приглушену поляками національну свідомість українського населення Галичини. Освітня та виховна діяльність Митрополита мала великий вплив на український молодіжний рух, стимулювала залучення молоді до навчання та суспільного життя. У 1925 р. Митрополита Андрея Шептицького було обрано дійсним членом НТШ, а в грудні 1937 р. — почесним членом цієї поважної наукової спільноти.

Варто зазначити, що для наступника Андрея Шептицького, Митрополита Йосифа Сліпого (1892–1984), уродженця с. Заздрість Тернопільського району, віра в Бога і наука були підґрунтям для душпастирської та наукової діяльності. Йосиф Сліпий стверджував: «Два крила, якими підноситься людський дух в безкраї простори — це віра й наука». Поєднуючи ці принципи, Йосиф Сліпий став автором численних цінних наукових праць й ініціатором створення авторитетних просвітницьких організацій та видань, зокрема Богословського Наукового Товариства, кварталника «Богословія», греко-католицької Богословської академії у Львові та згодом Українського католицького університету святого Климентія в Римі. Зазначені заклади, як і сам Йосиф Сліпий, тісно співпрацювали з НТШ та його провідними діячами. 17 лютого 1930 р. Йосифа Сліпого обрали дійсним членом історично-

філософської секції НТШ, а згодом почесним членом цієї наукової інституції.

Окрім Митрополита Йосифа Сліпого, немало інших діячів УГКЦ, у тому числі вихідців із Тернопільщини, брали активну участь у діяльності НТШ. Так, Ісидор Глинський (1860–1931), парох села Буцнів Тернопільського району, був членом-співзасновником НТШ. Він зібрав цінні фольклористичні, краєзнавчі та археологічні матеріали, які частково були опубліковані товариством; був активним членом «Просвіти», «Рідної школи» та інших українських громадських організацій. Дійсний член НТШ Європи, доктор богослов'я Михайло Ваврик (1908–1984) опублікував численні праці з історії УГКЦ, Василянського Чину, української обрядовості й східної літургії. Дійсний член НТШ, доктор філософії Юліян Катрій (1912–2000) — автор важливих богословських праць і спогадів у релігійних виданнях. Доктор філософії, професор, дійсний член НТШ Ісидор Нагаєвський (1908–1989) залишив по собі цінні історичні праці про УГКЦ, Рим, Візантію та Україну. Дійсний член НТШ, священник і богослов Іриней Назарко (1905–1976) — автор наукових праць про святого Володимира Великого, взаємини папи Іннокентія XI з Україною, послання Митрополита Київського й всієї Руси Кліма Смолятича, історика УГКЦ єпископа Ю. Пелеша. Дійсний член НТШ, єпископ Іван Прашко (1914–2001) отримав ступінь доктора філософії за наукову працю «Про Руську Католицьку Церкву в

часи порожнього престолу 1655–1665 рр.», доклав великих зусиль щодо створення єпархії УГКЦ і згодом єпархіального музею в м. Мельбурн (Австралія), започаткував організацію Української центральної шкільної ради в цій країні, будівництво багатьох церков і шкіл. Слід зазначити, що більшість релігійних діячів змушена була емігрувати з Галичини за кордон, де знайшла особисту безпеку та сприятливі умови для творчої праці.

Після встановлення радянської влади в Західній Україні (вересень 1939 р.) розпочалася насильницька ліквідація НТШ, яка закінчилася 14 січня 1940 р. його примусовим саморозпуском. Під час наступної німецької окупації Львова НТШ частково відновило свою діяльність, число дійсних членів збільшилося на 32 науковці. Щоб адаптуватися до нових, загалом несприятливих умов, товариство змінювало свою назву, друкування наукових праць було спорадичним і, як правило, без посилання на НТШ. У період із вересня 1939 р. до травня 1945-го із 154 дійсних членів 50 померли чи загинули, 42 — емігрували в Західну Європу. Число звичайних членів зменшилося зі 144 до 101 (доля 9-ти досі не відома). Як щойно відновилася радянська влада у Львові (липень 1944 р.), товариство знову змушене було припинити свою роботу, немало членів зазнали переслідувань та ув'язнення.

З ініціативи Володимира Кубійовича в березні 1947 р. в Мюнхені вдалося скликати збори, у яких взяли участь 29 дійсних і 23 звичайних членів НТШ. Учасники зібрання під головуванням

Івана Раковського відновили роботу НТШ в еміграції. У вересні цього ж року відбувся з'їзд членів НТШ у Міттенвальді, в 1948 р. — у Берхтесгадені (Німеччина). Було заслухано наукові доповіді та обговорено низку нагальних організаційних і видавничих заходів, а також вирішено відкрити окремий інститут із завданням підготувати багатотомну «Енциклопедію українознавства». Згодом вдалося створити відділи НТШ у США, Канаді та Австралії (1947, 1949 і 1950 рр. відповідно). У квітні 1951 р. сформовано Головний виділ НТШ (голова Зенон Кузеля, генеральний секретар В. Кубійович), центр координації перенесено до м. Сарсель (Франція). Згодом відділи в Європі, США, Канаді та Австралії трансформовано на відповідні крайові товариства, Головний виділ перейменовано на Головну раду НТШ.

За короткий час у Сарселі було придбано будинки та започатковано формування бібліотеки й архіву. У 1948–2001 рр. видано 62 томи «Записок НТШ» й 6 чисел «Хроніки НТШ», а також декілька нових періодичних часописів і перші томи «Енциклопедії українознавства» (зазначимо, що впродовж 1955–1984 рр. було надруковано 10 томів), в українській та англійських версіях. Члени товариства почали робити доповіді на різних наукових форумах, вдалося видати 45 українських книжок різного жанру. Разом із Канадським інститутом українських студій створено англomовну енциклопедію України в 5 томах.

Завдяки наполегливій, гідній подиву науковій і видавничій діяльності закордонне НТШ вагомо протидіяло процесам імперського поглинання та русифікації України. Так, після виходу у світ кожного тому «Енциклопедії українознавства» в європейській пресі й виступах українців із діаспори звучала критика на адресу УРСР, що радянська влада не зробила нічого в цьому напрямку, водночас наявність власної енциклопедії свідчить про зрілість нації. У відповідь на ці дорікання в Києві спішно видали тритомний «Український радянський енциклопедичний словник» (1966–1968 рр.). Попри ідеологічну заангажованість видання, це був поступ у визнанні права українського народу на енциклопедію.

У жовтні 1989 р. відбулися Установчі збори НТШ у Львові. Ініціаторами й організаторами виступили відомі українські вчені та громадські діячі: Олег Романів, Олег Купчинський, Роман Кучер, Ярослав Підстригач, Лариса Крушельницька, Ігор Юхновський та ін.

Товариство очолив заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України, професор Олег Романів, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки, видатний вчений-механік у ділянці металознавства та міцності конструкційних матеріалів. Науковим секретарем обрали відомого архівіста, джерелознавця і дослідника спеціальних історичних дис-

циплін Олега Купчинського, уродженця с. Сороцьке, що на Тернопільщині.

У стислі строки було відновлено періодичний випуск «Вісника НТШ», «Хроніки НТШ», «Українознавчої бібліотеки НТШ», а також перевидано «Енциклопедію українознавства» в 11 томах. За сприяння президії НТШ у Львові Національна академія наук України започаткувала випуск багатотомної «Енциклопедії сучасної України», натеper вже видано 24 томи. Невпинно збільшується число звичайних і дійсних членів НТШ.

Дуже вагомий внесок у становлення та розвиток НТШ в Україні зробив доктор історичних наук, професор Олег Купчинський, який у 2005–2014 рр. очолював всеукраїнське НТШ і на науковій ниві успішно працює дотепер. Невтомний подвижник науки за роки державної незалежності відредагував 54 об'ємні томи «Записок НТШ», є засновником і відповідальним редактором багатотомної «Енциклопедії НТШ» (на сьогодні видано 5 томів), автором багатьох ґрунтовних статей у цьому унікальному виданні. А ще О. Купчинський видав 5 томів власних «Вибраних статей та повідомлень», низку монографій та інших книжок. Без перебільшення можна стверджувати, що в цілому це найбільший індивідуальний доробок у відновленому НТШ в Україні.

Із 2014 р. НТШ в Україні очолює відомий в науковому світі вчений-механік і математик Роман Кушнір. Він докладає багато зусиль щодо чисельного збільшення і поліпшення діяльності то-

вариства, відкриття нових обласних осередків та зміцнення співпраці з НАН України і зарубіжними НТШ.

Станом на 10 грудня 2022 р. в НТШ України числилося понад 3 000 звичайних і 210 дійсних членів, усього було 36 наукових комісій і 16 обласних осередків. У зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ 24 лютого 2022 р. в Україну Президія НТШ зробила відозву до всіх своїх членів в Україні та зарубіжних крайових товариств, а також до російських учених із засудженням цієї невинуватеної агресії. Попри російсько-українську війну, яка досі триває, товариство продовжує виконувати наукову, видавничу та організаційну роботу в запланованому обсязі та надає посильну допомогу державі, а ряд осередків навіть активізували свою діяльність.

За весь період існування НТШ (від заснування і дотепер) в Україні в різні роки цю поважну інституцію очолювали 14 видатних науковців, із них 6 уродженців Тернопільської області. Водночас найвищим органом НТШ є Загальні збори.

Немало членів НТШ у роки Другої світової війни вимушено емігрували з України до Західної Європи або на американський континент, переважно в США та Канаду. До цього їх найчастіше спонукало високо ймовірне переслідування з боку тоталітарного радянського режиму, який поширювався в Західній Україні в міру її звільнення від німецьких окупантів. Серед емігрантів вдалося розшукати дані про 32 дійсних членів НТШ — вихідців із Тер-

нопільщини. Більшість із них це високе наукове звання отримали після війни в країнах, де знайшла притулок і необхідні умови для творчої праці.

Із нагоди 150-річного ювілею НТШ в Україні та низці зарубіжних країн відбулися святкові заходи. За нашим поданням Тернопільська обласна рада проголосила 2023 р. роком НТШ. У навчальних закладах області було заслухано коротку інформацію про досягнення НТШ у науковій роботі та його роль у відновленні української держави. На базі Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського проведено обласну наукову конференцію з міжнародною участю та видано збірник матеріалів. Перед Тернопільською обласною науковою бібліотекою споруджено величний пам'ятний знак до 150-річчя НТШ. З ініціативи Тернопільського осередку НТШ виготовлено і погашено в поштовому відділенні два конверти, на одному з яких зображено цей пам'ятний знак. Видано черговий збірник праць і дві краєзнавчі книжки, присвячені ювілею НТШ. Велику групу найбільш активних членів Тернопільського обласного осередку НТШ нагороджено ювілейною медаллю та грамотою обласної ради.

У підсумку варто зазначити, що за 150 років існування НТШ пройшло складний і водночас результативний шлях розвитку, незважаючи на тривалі утиски з боку чужинської влади та кількарізову заборону діяльності цієї наукової спільноти, що дотримува-

лася націє- та державотворчих засад. Попри несприятливі історичні умови товариство загалом досягло видатних успіхів у науковій та видавничій діяльності, багато його діячів зробили вагомий внесок у світову науку (помітний доробок має також УГКЦ). Сотні томів наукових праць НТШ стали безцінним скарбом інтелектуальних досягнень українських вчених, беззаперечним доказом великого творчого потенціалу народу. Цим товариство розбудило національну свідомість і стимулювало появу українських шкіл та університетів в Україні, послужило одним із важливих чинників створення Української академії наук. Завдяки численним виступам на міжнародних наукових конгресах і публікаціям українських науковців у різних країнах світ отримав достовірну інформацію про Україну та її народ у різні історичні періоди, право цього народу на власну державу.

ЛІТЕРАТУРА

Володимир Гнатюк: фольклорист, етнограф, літературознавець (1871–1926): бібліогр. Показчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. М. Пайонок. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 176 с.

Гнатюк В. Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя, 1873–1923). 2 вид. У 110-річчя НТШ. Мюнхен-Париж, 1984. 175 с.

Головацький І. Іван Горбачевський. Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1995. 126 с.

Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове товариство імені Т. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. 116 с.

«Ізидор Глинський — парох, громадський діяч, етнограф» (до 160-ліття з дня народження о. Ізидора Глинського): матеріали наук.-практ. конф. (Буцнів, 14 лютого 2020 р.) / за заг. ред. Е. Бистрицької (гол. ред.), Л. Костюк, Є. Кобильника. Тернопіль, 2020. 224 с.

Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ — першої половини ХХ століття. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. 240 с.

Купчинський О. Наукове товариство імені Т. Шевченка: дослідження, матеріали. *Вибрані статті та повідомлення*. Львів, 2013. Т. 4. 492 с.

Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. Київ: Наук. думка, 1992. 112 с.

Кушнір Р., Фелонюк А. Наукове товариство імені Т. Шевченка: історія, сьогодення, майбутнє. *145 років Наукового товариства імені Т. Шевченка: зб. статей і матеріалів* / упоряд. А. Фелонюк. Львів, 2019. С. 13–37.

Лист В. Гнатюка до І. Кревецького від 7 листопада 1915 р. ЛЦДА, Ф. 309, оп. 1., зв. 68, од. зб. 987.

Нагорняк С., Медюх М. Фізико-технічні ідеї Івана Пулюя. Тернопіль, 1999. 212 с.

Наукове товариство імені Т. Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик. Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ / уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.

Наукове товариство імені Т. Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ; уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 560 с.

Пляцко Р. Іван Пулюй: Визнання (до 175-річчя від народження). *Вісник наукового товариства ім. Шевченка*. 2020. № 64. С. 42–49.

Смакула О. *Наукове товариство ім. Шевченка у Львові* / Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького, гол. редактор В. Кубійович. Львів. 2000. Т. 8. С. 2913.

Фелонюк А. Наукове товариство ім. Шевченка в Україні у 2022 році. *Вісник НТШ*. 2022. Число 67. С. 43–48.

Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки / за ред. Е. Бабчук. Київ: Рада, 2003. 416 с.